

İslam İktisat Tarihinde İlk Bir Bankacılık Örneği: Cehbezler

Yunus ARAZ*

İslam İktisat Tarihinde İlk Bir Bankacılık Örneği:
Cehbezler

A Primitive Sample of Banking in the History of Islamic
Economics: Djahabidhah

Özet

Cehbezler, özellikle Abbasîler döneminde ilk bankacılık faaliyetleri yapan çoğunluğu Yahudilerden oluşan sarraflardır. Asıl meslekleri para ayarını belirlemek ve paraların değiştirilmesinde aracılık yapmak olan cehbezler zamanla iktisadi hayatta gerek devlet gerekse halk nezdinde vazgeçilmeyecek bir rol almışlardır. İslam'da başta faiz yasağı olmak üzere helal olmayan yollarla gelir elde edilmesinin yasak olması ve Müslümanların bu yasak çerçevesinde faaliyette bulunması sonucu piyasada faizli borç verme veya faizli işlem yapmak isteyenler için oluşan boşluğu Yahudi ve Hristiyan cehbezler doldurmuştur. Fakat özellikle IX. ve X. yüzyılda cehbezlerin çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktadır. Bu makale cehbezlerin tarihini ve faaliyetlerini ele alırken, bu faaliyetleri İslam hukuku açısından da değerlendirmektedir.

Abstract

Djahabidhah are mostly Jewish sarafiyah who make primitive banking activities especially in the period of Abbasids. Djahabidhah whose main occupation is to determine money regulation and being intermediary in the exchange of the money has played a critical role on the financial system in both the eyes of the state and public. Particularly the interest ban, the prohibition of having income by non-halal ways and the activities of Muslims within the framework of this prohibition make Jewish and Christian Djahabidhah to run such financial activities for people who want to give loan on interest and to make interest-based business. However, Djahabidhah mostly consisted of Jewish people in the ninth and tenth centuries. This paper discusses the history and activities of Djahabidhah and also assess their business in terms of Islamic law.

Anahtar Kelimeler: İslam İktisadi, Sarraf, Cehbez, Banka.

Key Words: Islamic Economy, Sayarifah, Djahbadh, Banking.

1. Giriş

İslam dünyasında, özellikle Abbasî döneminde zenginliğin artmasına bağlı olarak, hayat standartları yükselmiştir. Gerek ellerinde fazladan sermaye bulunanların bu sermayeyi işletme arzuları, gerekse fona ihtiyacı olan kişilerin fon talepleri mali piyasayı canlandırmıştır. Bu canlılık zengin tüccarların işine yaramıştır. Özellikle ordunun ihtiyaçları, memurların maaşları ve saray masraflarının artması, bu tüccar ve zengin sınıfına devletin ihtiyaç duymasına ve zamanla iktisadi sistemde önemli roller üstlenmelerine sebep olmuştur. Bu zengin tüccarlar, içerisinde Müslümanlar olmakla

* Yunus ARAZ, Dr.Öğr.Üyesi., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, yaraz@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-1582-3176

birlikte, çoğunlukla Hristiyan ve Yahudilerdir (Lombard, 1983, s. 140-141). Özellikle Yahudi sarraflar bu ortamı iyi değerlendirmiştir. Para ve ticarete uzman olan Yahudi sarraflar gerek halk ve tüccarlarla, gerekse devletle kurdukları para ilişkileri sayesinde ekonomik hayatın vazgeçilmezi olmuşlardır. İşte bu dönemden itibaren basit bir sarraf değil ilkel anlamda bir bankacılık faaliyeti yürüten ve “cehbez” denilen özel bir sınıf türemiştir.

2. Cehbezliğin Tanımı

Köken itibarıyla Farsça *kehbed* (كهبد) kelimesinden alınmış olan cehbez Arapçalaşmış (muarreb) bir kelime olup, çoğulu ‘*cehabize*’dir (Zebîdî, 1965, IX. s.392; Hammad, 2008, s.168.; Yeniçeri, 1993, s. 222.). Kelime sözlük anlamında efendi, sahip, iyiyi kötüden, doğruyu eğriden ayıran kimse; âdil, tenkitçi ve tahlilci; uzman, mütehasıs, büyük âlim; zeki, akıllı; mahir ve becerikli gibi manalara gelmektedir (Zebîdî, 1965, IX. s. 392; Fîrûzâbâdî, 2005, s.332; Hammad, 2008, s.168; Uzunçarşılı, 1988, s.377; Yeniçeri, 1993, s.222.). Kaynaklarda cehbez kelimesi bu makalede ele alınan özel anlamı dışında çoğunlukla büyük âlim, alanında uzman, hadis uzmanı vb. anlamlarda kullanılmıştır. (Örneğin: *من الجهابذة النقاد، الجهابذة العلماء، عالم جهيد، الجهابذة العلماء* vb.). İslam iktisat tarihinde ise cehbez ismi, özellikle Abbasîler döneminden itibaren, sarraflıkla uğraşan tüccarlar için kullanılmaya başlamıştır. Sarraflar altın ve gümüşün iyisini kötüsünden ayırdıkları için cehbez ismini almışlardır (Kalkaşendî, 1987, VI. s. 45). Bu tüccarlara cehbez ismi aslında sözlük anlamına uygun olarak işinin ehli tüccar, ticarete uzman vb. manalardan dolayı verilmiştir. Dolayısıyla asıl meslekleri sarraflık olan bu kişilerin zamanla cehbez olarak anılması kelimenin asıl manasına uygun olarak nakit para konusunda yüksek beceri sahibi olmaları ve zekâları sayesinde (Hizmetli, 2012, s.245). Abbasîler döneminde ticaretin gelişmesiyle sarrafların faaliyetler alanları genişlemiş; finans ihtiyacını karşılamaya, emanet para kabul etmeye ve halkla darphane arasında aracı olmaya başlamışlardır. Gerek ticari hayatın gelişmesi, gerek devletin nakit paraya olan ihtiyacı sonucunda sarraflar devlet içerisinde para ayarı başta olmak üzere, malî işlerde istihdam edilen, modern anlamda bankacılık ve bankerlik faaliyeti sayılabilecek işlemleri yapan kimseler olmuş ve “cehbez” olarak anılmaya başlamışlardır (ed-Durî, 1995, s.183; Yeniçeri, 1993, s. 222; Arslantaş, 2009, s.162; Abdelkader Chachi, 2005, s.10). Altın ve gümüşe dayalı mal-para sisteminde, esas meslekleri sarraflık olan cehbezlere zamanla maliyede ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle de IX. ve X. yüzyıllarda gerek piyasada gerekse devlet dairelerinde cehbezlerin itibarı çok artmıştır (Hizmetli, 2010, s. 102.).

Sonuç olarak cehbezlik aslında önceleri sarraflığın muadili bir meslek iken zamanla devletin mali ve idari kurumlarının işleyişinin gerektirdiği muhasebe ve finansman işleriyle uğraşan bir meslek gurubu haline dönüşmüştür (Hizmetli, 2012, s.245). Bundan dolayı kaynaklarda bazen cehbez ve sarraf ismi aynı manada kullanılmıştır. Zamanla sarraf isminin daha çok altın ve para ayarı ve değişimi yapanlar için kullanıldığı; cehbez isminin ise bu işi yapanların yanında fon toplama, fon kullandırma, devlet maliyesinde çalışma vb. daha geniş anlamda işlem yapan kişiler için kullanıldığı görülmektedir.

3. Cehbezliğin Tarihi

Cehbezlik tarihi Sasaniler (m. 224-651) dönemine kadar uzanmaktadır. Abdulaziz ed-Durî cehbez isminin farklı kişiler için kullanıldığını belirterek ilk olarak 'haraç kâtibi' manasında Sasaniler döneminden itibaren kullanıldığını, hatta daha eski dönemlerde de kullanılmış olabileceğini belirtir. Bu anlamıyla cehbez isminin Emevîler döneminde de bilindiğini belirtir. Muaviye (h. 40-60/m. 661-680) devrinden itibaren cehbezlerin faaliyetleri belirgin bir hal almıştır. Abbasiler döneminde cehbezlerin iktisadi hayattaki rolünün arttığı söylenebilir. Bu dönemde bazı valiler mukataa vergilerini toplamakta cehbezlerden yardım almıştır (ed-Durî, 1995, s.184-185). Özellikle Mansûr (h. 136-158/m. 754-775) ve Harun er-Reşit (h. 169-193/m. 786-809) devirlerinden itibaren cehbezler sıkça rastlanmaktadır. Halife Mansur döneminde özellikle Hıristiyan cehbezlerle işbirliği yapıldığı görülür (ed-Durî, 1995, s.186). Harun Reşit döneminde Mısır'da divan görevlisi Ömer b. Mihran'ın satın aldığı bazı hediyeleri nakde çevirme işini bir cehbeze yaptırdığını rivayet edilmiştir (Cehşiyarî, 1938, s. 221).

Halife Ebu Abbas Mu'temîd döneminde (h. 256-278/m. 870-892) vezir olan Süleyman b. Vehb ve oğlu Abdullah'ın cehbezi olan Leys ile ilgili meydana gelen bir olayda cehbezlerin bu dönemde faaliyette buldukları ve dönemin zengin tüccarları oldukları görülmektedir. Cehbezler, Leys'e para verip karşılığında senet almaktadırlar. Süleyman vezirlikten uzaklaştırılınca Vehb ailesinin kendisine emanet ettiği paraları almak için Leys gözaltına alınır ve evindeki bir kuyuda seksen bin dinar para bulunur. Bu paranın kime ait olduğu sorulunca kendisine ait olduğunu ve kendisinin tüccar olduğunu söyler (ed-Durî, 1995, s.186). Dolayısıyla cehbezler aslında tüccar oldukları için büyük sermayeleri bulunmakla birlikte zaman içerisinde bu servetleri ticaret dışında özellikle faizli borç verme şeklinde kullanınca servetleri daha da artırmıştır.

El-Muktedir-Billah (h. 295-319/m. 908-932) döneminde cehbezler bütün şehirlere yayılmış ve büyük servetler edinmişlerdir (Yeniçeri, 1984, s.119). Yahudi cehbezlerin en aktif oldukları dönem Muktedir dönemidir (Arslantaş, 2009, s.162; Abdelkader Chachi, 2005, s.10). Abbasiler döneminde cehbezler sadece Yahudilerden ibaret değildir. Aralarında Hıristiyan cehbezler de bulunmaktadır. Hatta ilk dönemlerde Hıristiyan cehbezler varken sonraki dönemlerde devletle olan ilişkileri sayesinde Yahudi cehbezlerin daha etkin rol almaya başladığı görülmektedir (Arslantaş, 2009, s.171).¹

Halife Muktedir dönemine kadar devlet ihtiyaç durumunda hemen cehbezlerden borç almaz, aksine mukataa yöntemi gibi yöntemlere başvururdu. Örneğin Halife Mutezid (Mutedid) döneminde (h. 278-289/ m. 892-902) halifenin, vezirine hazinenin iflasını ettiğini ve günlük yedi bin dinara ihtiyaç duyduğunu söylemesi üzerine vezir bu sorunu bazı mukataa vergilerini, Da'i adında birisine günlük yedi bin dinar, aylık da altı bin dinar vermek suretiyle devretmiştir (ed-Durî, 1995, s.187).

¹ Nerde bir Yahudi varsa orada banka ve tefeci bulunuyordu (Tabakoğlu, 2008, s.119.).

Muktedir Billah'ın (908-932) veziri İbn Furat'ın kaynaklarda çokça geçen iki meşhur Yahudi cehbezle muamelede bulunmuştur. Bunlar Harun b. İmran ve Yusuf b. Finhas'dır (Tenuhi, 1995, VIII s. 38; Adam Maz, 2014, s. 540; Yeniçeri, 1993, s.223). Yusuf b. Finhas, Bağdat'ta önemli bir tüccardır. Daha sonra Harun b. İmran'la ortak olmuş ve beraber ticaret yapmışlardır. Bu iki cehbez birçok vezir ve darbeye rağmen yaklaşık 25 yıl sarayla irtibat halinde çalışmışlardır(Arslantaş, 2009, s.171-172). İbn Furat'ın devlet adına da bu cehbezlerden borç para aldığı ve müsadere² edilen malları bunların yanında tuttuğu bilinmektedir (Yeniçeri, 1993, s.223). Fakat Durî, bu muamelenin İbn Furat'ın kendi şahsî işleri ile ilgili olduğunu, devletin resmî işleri olmadığını söyler. Çünkü İbn Furat ilk vezirliğinde tutuklanıp zindana atılınca bu cehbezler hesaba çekilmiş ve İbn Furat'a ait yüklü miktarda malın bunlarda emanet olarak durduğu itiraf edilmiştir. Hatta kaynaklarda İbn Furat'a ait yedi yüz bin dirhem mevduatın bu iki cehbezde olduğu ifade edilmiştir (Adam Maz, 2014, s. 540). İbn Furat'tan sonra vezir olan Ali b. İsa, Harun b. İmran ve Yusuf b. Finhas'ı hesaba çekmiş ve bunlarda bulunan İbn Furat'a ait iki yüz bin dirhem mala el koymuştur (ed-Durî, 1995, s.187). Fakat Ali b. İsa'nın da ilk vezirliği döneminde maliyenin daralması sonucu bu iki cehbezden yardım aldığı bilinmektedir. Devlet memurlarının maaşlarının ödenmesi için cehbezlerden ayın ilk gününde para alınması ve bunun karşılığında Ahvaz bölgesinin gelirlerinin bunlara verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmanın bu iki cehbezın ölümüne kadar devam ettiği ve hatta çocuklarına da intikal ettiği bilinmektedir (Tenuhi, 1995, VIII s. 41; ed-Durî, 1995, s.186-188; Yeniçeri, 1993, s.223; Arslantaş, 2009, s.170). Buradan anlaşıldığı kadarıyla cehbezlerle yapılan anlaşmalarda temel gerekçe devletin ihtiyaçlarının giderilmesidir (ed-Durî, 1995, s.186).

Halife Muktedir döneminde diğer bir Yahudi cehbez de Ali b. Halef'tir. 319/931 yılında Şiraz gelirleri Ali b. Halef'e iltizam edilmiştir. Hatta Halife er-Razi (er-Radi) Billah (h. 322-328/m. 934-940) döneminde '*Emiru'l-Umera*' makamına getirilen Muhammed İbn Raik, Türk komutan Beckem'i, Büveyhîleri Ahvaz'dan çıkarmak üzere görevlendirdiğinde Ali b. Halef'i de Beckem'i desteklemesi için yanına göndermiş; bu destek karşılığında da Ahvaz'ın haraç işlerinin başına getirilmesini teklif etmiştir. Fakat Ahvaz alınamayınca bu gerçekleştirilememiştir (Arslantaş, 2009, s.170).

Sonraki dönemlerde Büveyhî hükümdarı olan Bahâüddeve (h. 378-402/m. 989-1012) döneminde de Yahudi Ebu Ali el-Fadlan bilinen önemli cehbezlerden birisi olarak karşımıza çıkar. Bahaüddeve bu cehbezden borç istemiş; vermeyince de Yahudileri sıkıştırmış ve çaresiz kalıp borç vermiştir. Yahudi cemaatine yaptığı bu yardımdan dolayı ona Yahudilerde özel öneme sahip olan "*hod hazikanim*" payesi verilmiştir (İbn Miskeveyh 2003, VI. s.169).

Bundan sonra birçok vezirin cehbezi olmuştur. Örneğin Hâmid b. Abbas'ın (ö. h. 311/m. 923) cehbezi İbrahim b. Yuhanna'dır. Ebu Abdullah el-Beridi (ö. h. 332 /m. 944), İsrail b. Salih ve Salih b. Nezir adında iki cehbezle muamelede bulunmuştur (Arslantaş, 2009, s.165).

² Müsadere: Devletin, haksız kazançla zengin olmuş görevlilerin (veya bazen tebaadan birinin) mallarına istediği zaman el koyabilmesi usulüdür.

Bazı rivayetlerde zaman içerisinde cehbezlerin ne kadar güçlendiği görmekteyiz. Nitekim bazıları vezirlere hakaret edebiliyor, onların görevlerinden azlettirmelerinde rol oynayabiliyorlardı. Hatta bu cehbezlerden birinin annesi öldüğünde bölge müftüsü hariç halkın tamamı cenazesine iştirak etmiştir (Arslantaş, 2009, s.165). Başka bir rivayette cehbez Harun b. İmran'ın Bağdat halkının ticari işlemlerini felselele yapmaya zorladığı ve halkın istemeye istemeye buna uyduğu bildirilmiştir (Hizmetli, 2012, s.209).

Selçuklular döneminde de cehbezlere rastlanmaktadır. Bu dönemde cehbezler halktan ve devlet adamlarından aldıkları mevduatları işletmiş, devlete kredi açmış ve bunun karşılığında iltizam usulüyle vergileri toplamışlardır. Melikşah'ın (h. 464-484/m. 1072-1092) veziri Nizâmülmülk, Yahudi cehbez İbn Allân'la anlaşarak bazı beldelerin vergilerinin tahsili karşılığında ondan borç almıştır. Sultan Berkıyaruk (h. 484-497/m. 1092-1104) ve Sultan Sencer devrinde de (h. 511-551/m. 1118-1157) bazı devlet büyükleri kendi sermayelerini cehbezlere işletirmişler veya borç alıp kârdan ödemişlerdir (Yeniçeri, 1993, s.223).

Cehbezlerin saray ve halk içerisindeki konumlarının 13. Yüzyıldan itibaren azalmaya ve tekrar sarraflık mesleği ile ilgilenmeye başladığı kabul edilir (Abdelkader Chacı, 2005, s.12).

4. Cehbez Divanı:

İslam devletinin sınırları genişledikçe bu yörelerde özellikle mali işlerin yürütülmesi için çeşitli divanlar oluşturulmuştur ki, bunlardan biri de h. 316 yılında kurulan cehbez divanıdır (W. Barthold, 1984, s.118; Yılmaz, 2011, s.239). Abbasiler döneminde cehbezlerin hazine ile ilgili hesaplarını denetlemek için kurulan cehbez divanlarına hem merkezde hem de diğer bölgelerde rastlanmaktadır (Arslantaş, 2009, s.163). Bağdat'ta özel cehbez divanları bulunmaktadır ve bunlar her ay sonu ve yıl sonunda haraç gelirlerini hesaplayarak beytülmale sunmaktadırlar (ed-Durî, 1995, s.185). Beytülmale bağlı olarak çalışan cehbez divanının temel görevi gelir ve giderleri tanzim etmektir (Aykaç, 1997, s. 168).

Cehbez divanı, cehbez meclisi ve hesap meclisi olmak üzere iki meclisten oluşmaktadır. Hesap meclisinde nakdi ve aynı yardımlar düzenlemekte ve hesap cetvelleri hazırlanarak kıymetleri belirlemektedir. Cehbez meclisinde ise var olan nakitler ve mallar yönetilmektedir. Aylık ve yıllık olarak gelir-gider hesabı yapılmakta ve 'hatme' denilen hesap döküm defterleri oluşturulmaktadır (Hizmetli, 2012, s.246; Aykaç, 1997, s. 168; Abdelkader Chacı, 2005, s.10.).

5. Genel Olarak Bankacılık Tarihi ve Bankacılık Faaliyetleri

Banka sözcüğü İtalyanca 'Banco' kelimesinden türemiştir. Banka tarih içerisinde birçok değişikliğe uğramış ve günümüzde çok yönlü bir kurumsal faaliyet sahası olarak ekonomik sistemin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Banka kavramı ile ilgili farklı tanımlar yapılmakla beraber en yaygın tanım olarak, '*mevduat kabul eden ve bunu çeşitli kredi işlemlerinde kullanan ve esas faaliyet alanı düzenli bir şekilde kredi almak ve vermek olan ekonomik kuruluş*' şeklinde yapılmaktadır (Doğan, 2017, s.3).

Bankacılık tarihinin paranın ticari hayatta kullanılması kadar hatta daha eski dönemlere gittiğinden; bu bağlamda M.Ö. 3500 yıllarına dayanan bir geçmişi olduğundan bahsedilmektedir (Canbaz, 2016, s.24). Tarih boyunca modern bankacılık şeklinde olmasa da ilkel bir yapıda bankacılık faaliyetlerinin var olduğu bilinmektedir. Fakat yaygın bir şekilde bankacılık faaliyetlerinin 13-14. yüzyıllarda tefecilik ve bankerlik ile ünlü İtalyan şehirlerinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Canbaz, 2016, s.62). Sonraki yüzyıllarda özellikle 17. yüzyıldan itibaren dünyada meydana gelen ekonomik gelişmelere paralel olarak bankacılık alanında kurumsallaşmanın başladığı görülmektedir. Öyle ki 19. yüzyılda özellikle Avrupa'nın tamamında modern banka kurumları faize dayalı ekonomik sistemin ana unsuru haline gelmiştir (Canbaz, 2016, s.70-71). Bu döneme kadar bankacılık işlemleri daha çok şahısların kendi sermayelerini ve kaynaklarını kullanma şeklinde iken modern çağda bankacılık artık mevduat sahiplerinden fon toplama; böylelikle büyük sermayeler oluşturma ve bunları kullandırma şeklinde cereyan etmeye başlamıştır (Özsoy, 2012, s.30).

Günümüzde bankacılık alanında değişik kriterlere göre birçok banka çeşidi bulunmaktadır.³ Bu bankalar faaliyet alanlarına göre farklı kitlelere hitap etmekte ve çeşitli işlemlerle faaliyetlerini yürütmektedirler. Fakat genel anlamda bankacılığın faaliyet alanı, fon talep etme ve toplama suretiyle sermaye artırımı sağlama ve bunları fon ihtiyacı olanlara kullandırma şeklinde iki işlemdir.

Bankaların temel işlevlerinden biri olan fon toplamada elinde ihtiyaç fazlası para bulduran şahıs veya kurumlardan para toplanmakta ve bunların birleştirilmesiyle büyük sermayeler oluşturulmaktadır. Faizli işlem yapan bankalar faiz verme taahhüdünde bulunarak bu fonları toplarken, katılım bankaları ise İslamî usullere göre sermayelerin işletilmesi sonucu elde edilecek kârın belirli bir kısmının sermaye sahibine verileceği taahhüdüne bağlı olarak toplamaktadırlar.

Bankacılıkta bu temel işlemlerin yanı sıra para havale işlemleri, kredi hizmetleri, saklama hizmetleri, ödeme ve tahsilat hizmetleri, döviz alım-satımı, sigorta hizmetleri, yatırım işlemleri vb. birçok işlem yapılmaktadır.⁴

6. Cehbezlerin Faaliyet Alanları

Daha önce bahsettiğimiz gibi cehbezlerin asıl faaliyet alanları sarraflık ve ticaret olmakla birlikte zaman içerisinde modern anlamda bankacılıkta var olan birçok işlemi yaptıkları görülmektedir. Öncelikle sarraf olmaları hasebiyle günümüzde döviz bürolarına benzer bir faaliyet yürütülmektedirler. Bunun yanında bankacılığın asıl işlemlerinden olan fon toplama ve kullandırma cehbezlerin en önemli işlemlerinden biridir. Gerek devlet ricalinden gerekse tüccar ve halktan emanet para

³ Mülkiyet Yapılarına Göre: Özel Bankalar, Kamu Bankaları, Karma Bankalar, Yabancı Bankalar; Örgütlenme Alanlarına Göre: Yerel Bankalar, Bölgesel Bankalar, Ulusal Bankalar, Uluslararası Bankalar, Kıyı Bankaları; Ekonomik Yapılarına Göre: Tarım Bankaları, Maden Bankaları, Halk Bankaları, Ticaret Bankaları, Yatırım Bankaları, Kalkınma Bankaları, Katılım Bankaları vb. Bkz. Doğan, 2017, s.71.

⁴ Bankacılıkta var olan hizmet ve ürünler için bkz. Okay, 2017, s.23-42.

almakta ve bunları ticarete ve kredi verme işlemlerinde kullanmaktadırlar. Ayrıca çek ve süftece düzenleyerek para havale işlemleri yapmaktadırlar. Devletle yaptıkları işlemlerden biri olan vergileri toplama karşılığı borç verme yani gelecekte elde edilecek bir gelirin bugünden satılması ise günümüz factoring uygulamasına benzemektedir.

Aşağıda cehbezlerin bahsedilen faaliyetlerini başlıklar halinde ve biraz daha detaylı olarak izah etmeye çalışacağız.

6.1. Ticaret

Hemen ifade etmek gerekir ki cehbezlerin asıl mesleği ticarettir. Özellikle de Yahudi cehbezlerin ihtisas alanının para ve ticaret olduğu belirtilmektedir (Adam Maz, 2014, s. 539). Daha önce zikrettiğimiz gibi Halife Ebu Abbas Mutemid döneminde meydana gelen bir olayda cehbezin evindeki bir kuyuda seksen bin dinar para bulunmuş ve bunun kaynağı sorulunca kendisinin tüccar olduğunu belirtmiştir (ed-Durî, 1995, s.185). Kaynaklarda Cehbezlerin ticari faaliyetleri ile ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Örneğin Cehbezlerin altın ve gümüş ticareti yanında inci, mercan, kimyevî maddeler, kâğıt, tarım ürünleri vb. malların ticaretini yaptıkları bildirilmektedir (Goitein, 2004, s.153; Lombard, 1983, s.143).

Cehbezler ticaret yaparken, bazen kendi öz varlıklarını kullansalar da ticarete kullandıkları malların önemli bir kısmı kendilerine emanet bırakılan mallardır. Zira gerek devlet ricali gerekse halk cehbezlere mallarını teslim etmektedir. Bunlardan bazıları mallarını sadece emanet düşünceyle bırakırken bazıları ise işletilmesi için vermektedir. Kendilerine emanet bırakılan paraları ticarete kullanmanın yanı sıra daha sonra değerineceğimiz gibi bu paralarla faizli kredi verdikleri ve zenginliklerini arttırdığı bilinmektedir.

6.2. Para Değişirme İşlemleri

Esas mesleklerinden biri de sarraflık olan cehbezler, altın ve gümüş paranın değeri konusunda önemli yetki ve bilgiye sahiptirler. Para sisteminin altın ve gümüşe dayanması, para basımı, paralarda kırpmaya yapma veya başka madenler karıştırma gibi sebeplerden dolayı cehbezler maliyede çalıştırılmaya başlanmıştır. Altın ve gümüş paraların değerini tespit etme, para değiştirme işlemleri yapmışlardır (Lewis, 2003, s. 125). Bu işlemi pazarda sarraflar gerçekleştirirken devlet nezdinde cehbezler kullanılmıştır (Hizmetli, 2012, s.240). Bu yüzden özellikle IX ve X. yüzyıllarda gerek piyasa gerekse devlet dairelerinde cehbezlerin itibarı çok artmıştır (Yeniçeri, 1993, s.223).

Cehbezlerin para ayarını tespit ederken aldıkları ücretler bir hizmet karşılığı sayılması nedeniyle caiz görülebilir. Ayrıca para değişiminde de gelir elde ettikleri görülmektedir. Bu ise fikhî açıdan sarf akdi bağlamında değerlendirilir. Faiz (riba) yasağını ile ilgili hadislerde (Müslim, "Müsakat", 75-85) altın ve gümüş kendi cinsiyile değiştirilecekse, bedellerin peşin ödenmesi ve eşit miktarda olması, değişimin farklı cinsler arasın da olması halinde sadece bedellerin peşin ödenmesi şart koşulmuştur (Aybakan (2009), XXXVI. s. 137-140). Dolayısıyla cehbezlerin günümüz döviz bürolarının yaptığı işleme benzer şekilde para bozdurmaları (o dönem için altını gümüşle değiştirmeleri), bedellerin peşin olması durumunda, kur farkından dolayı elde ettikleri kâr caiz görülecektir.

6.3. Devlet İçin Yaptıkları İşler

Cehbezler Abbasiler döneminde devletle daha sıkı bir ilişki içerisine girmişlerdir. Öncelikle vezirlerin muhatap kabul ettiği cehbezler zaman içerisinde devlet maliyesinde söz sahibi olmuş, hatta beytülmalin gelir ve gider hesaplarını düzenleyen önemli bir konuma yükselmişlerdir (Aykaç, 1997, s. 168; Hizmetli, 2012, s.250).

Abbasiler döneminde vezirler ile önde gelen memurların kendi cehbezleri vardır. Bu devlet görevlileri mallarını, muhafaza etmek ve yönetmek için cehbezlere emanet ederlerdi. Ayrıca devletin para ihtiyacı o dönemde çok önemli bir hale gelmişti ve askerî amaçlar için fonların hızlı bir şekilde tedarik edilmesi gerekiyordu (Lambton, 2016, s. 171-172). X. ve XI. Yüzyıllarda Irak'ta devlet ihtiyaç duyduğu yüklü miktarda nakdi cehbezlerden temin etmiştir. Bu sayede devletle daha sıkı ilişkileri başlayan Yahudi cehbezlerin bir müddet sonra divanda mali işlerden sorumlu olmuşlar ve bu işleri uzun süre devam ettirmişlerdir. Hatta halifelerin, vezirlerini defaatle değiştirirken cehbezlerini değiştirmedikleri ve cebezlerin görevlerini uzun süre devam ettirdikleri bilinmektedir (Goitein, 2004, s.152).

Cehbezler devlet kademesinde öncelikle vergi memuru olarak çalışmışlardır. Özellikle mukataa vergileri tahsil yetkisi cehbezlere belirli bir ön ödeme koşuluyla devredilmiştir. Devletin malî krizde olduğu bu dönemlerde vezirler gösterdikleri bir takım rehin ve garantilerle Yahudi cehbezlerin malî imkânlarına müracaat etmeye başlamışlardı (Arslantaş, 2009, s.166). Hatta ilerleyen dönemlerde artık uzun vadeli ve faizli borçlanmalar da yapılmıştır. Diğer eyaletlerden gelecek olan gelirler rehin gösterilerek cehbezlerden her ay onbin dinar borç alınacak ve her dinara yarım dirhem borç ödenecektir. Bu ise aylık ikibinbeşyüz dirhem tutmaktadır (Arslantaş, 2009, s.167). Kaynaklarda birçok bölgeden elde edilecek vergilerin ön ödeme koşuluyla cehbezlere devredildiği bildirilmektedir (ed-Durî, 1995, s.191). Böylece devlet ileride tahsil edilecek vergileri erken kasasına aktarmış olacaktır. Cehbezler ise, devlete ödediğinden daha fazla vergi toplayarak, vade sonunda kâr etmiş oluyordu. Örneğin Ali b. İsa, ilk vezareti sırasında (h. 300-304), Yusuf b. Fenhas ve Harun b. İmran'dan borç para talep etmiştir. Buna göre her ayın başında devlete masrafları karşılayacağı ve ödemeleri yapacağı bir kredi temin edilecek, buna mukabil ayın diğer günlerinde Ahvaz şehir gelirleri cehbezlere kalacaktı (Tenuhi, 1995, VIII s. 41; ed-Durî, 1995, s.186-88).

Cehbezlerin bu işlemleri, gelecekte elde edilecek bir alacak hakkının satışı olarak ifade edilen, factoring uygulaması bağlamında değerlendirildiği gibi (Özdal, 2015, s.191), cehbezin aldığı fazladan geliri vergi toplama ve diğer hizmetleri karşılığı olarak görenler de olmuştur (Abdelkader Chachi, 2005, s.11). Bu açıdan cehbezlerin bu işlemlerini gelecekteki bir alacağın erken satımı olarak görürsek (birinci görüş) bu faiz olarak değerlendirilecektir. Çünkü vadeye bağlanmış bir fazlalık söz konusudur. İslam hukukunda 'nesie faizi-ribe'n-nesie' bu anlama gelmektedir (Çeker, 2011, s.106). Bunu vergi toplama hizmeti karşılığında bir gelir olarak görürsek (ikinci görüş) hizmet karşılığı olacak ve caiz görülecektir. Fakat uygulamada hizmet karşılığı olmayıp vergi gelirlerinin karşılığı görülmektedir. Ayrıca hizmet karşılığı olabilmesi için hizmet karşılığı ücretin baştan belirlenmesi

gerekir. Daha sonra toplanan vergilerle cehbezden alınan borç düşülecek, ayrıca yaptığı hizmetin karşılığı verilecek ve kalanı devlete kalacaktır. Hatta eğer vergi miktarı yetmezse devlet farkı ödemelidir. Oysa uygulamada böyle bir durum tespit edemedik.

Cehbezler bu dönemde müsadere işlemlerinde de aktif rol oynamışlardır.⁵ Özellikle vezir değişikliklerinde yeni gelen vezir sabık veziri müsadere eder ve bu işlemi cehbezler vasıtasıyla yaptırırdı. Hatta bazı kaynaklarda müsadere ettikleri malları devlet hazinesine koymayıp kendi cehbezlerine verdikleri nakledilmiştir. Yine bazen bu malları kayıt altına almadıkları ve kendileri müsadere edildiğinde bu malların alınmadığı bildirilmiştir (Sahillioğlu, 1953, s.349).

Halife Mansur döneminde divan görevinden alınan Halîd b. Bermekî'nin yerine geçen Ebû Eyyub, selefının zimmetine para geçirdiği ile ilgili olumsuz söylemlerde bulununca Halîd b. Bermekî hakkında soruşturma başlatılmış ve üç milyon dirhem tazminata karar verilmiştir. Daha sonra Halit bu parayı yakınlarından borç para toplayarak temin etmeye çalışınca Mansur tekrar durumu araştırmak istemiştir. Ebû Eyyub sıkıntıya düşeceğini ve halifenin Halit b. Bermekî'yi tekrar göreve getireceğini anlayınca cehbezlerle bir miktar mal vermiş ve bunların Halit'e ait olduğunu söylemelerini istemiştir. Halife Mansur cehbezlerle Halit'i karşılaştırınca cehbezlerden birisi durumu itiraf etmiş ve Halit aklanmıştır (Cehşiyârî, 1938, s.99-100).

Yine Cehşiyârî'nin naklettiği diğer bir olayda Halife Mansur göl kenarında balık avlayan bir balıkçının tuttuğu değerli balığı kimin satın alacağını merak eder ve birini bu işle görevlendirir. Balığı otuz dirheme satın alan Hristiyan kişi görevli tarafından halifeye getirilir. Fakir olduğunu belirten şahıs halifenin sorgusu sonucunda önce on bin dirhem malı olduğunu itiraf eder. Halife biraz daha sıkıştırınca otuz bin dirhem malı olduğunu belirtir. Halife bu malın kaynağını sorunca kendisine eman verilmesi durumunda anlatacağını bildirir. Daha sonra halifenin kâtibi Ebû Eyyub'un komşusu olduğunu ve kendisini ahvaz bölgesi cehbezi olarak atadığını ve mal varlığının ondan sonra oluştuğunu belirtir. Halife, devlet malıyla zengin olduğunu dolayısıyla malların beytülmale devrini emreder ve eman verdiği için cehbezi serbest bırakır (Cehşiyârî, 1938, s.99-100.; Öztürk, 1995, s.332.).

Cehbezlerin devlet adına yaptığı diğer bir işlem ise aynî malları nakde çevirme görevidir. Vergi ödemelerinde nakdî ödemeler olduğu gibi aynî ödemelerde yapılabiliyordu. Ayrıca devlet ricaline hediyeler takdim ediliyor ve bunlar beytülmalde bekletiliyordu. İşte cehbezler bu aynî malları nakde dönüştürme işini de yürütmüşlerdir (Cehşiyârî, 1938, s.220-221.).

6.4. Para Transfer İşlemleri

Cehbezlerin bu dönemde yaptıkları önemli işlemlerden biri de para havale işlemleridir. Ticari hayatın değişmesi ve gelişmesi sonucu hem parayı güvenli bir şekilde aktarmak hem de borç ödemeyi kolaylaştırmak amacıyla alacak veya borcun bir yerden başka yere naklini sağlayan borç senedi, ödeme emri/çek, poliçe niteliğindeki bazı kıymetli evrak IV. (X.) yüzyılda iyice yaygınlaşmış ve bu işlemlerde cehbezler önemli roller oynamıştır (Kallek, 2012, s. 137).

⁵ Cehbezlerin müsadere işlemleri ile ilgili birçok örnek için bkz. Hizmetli, Tarihte Şehir ve Pazar, s.247-248

Milâdî X. asırda borçların süftece ile ödeme uygulaması yaygınlaşmıştı. Süftecenin özel ticari işlemlerde ve devletin malî idaresinde özellikle diğer bölgelerden gelen vergilerin gönderilmesiyle ilgili kullanıldığı görülmektedir (Lambton, 2016, s. 171-172.).

Süftece (ç. sefâtic) farsça asıllı bir kelime olup, yolda meydana gelecek tehlikeleri bertaraf edebilmek için karz vermek şeklinde tarif edilir (Kudûrî, 1997, s. 120; Cürcânî, 2004, s. 103; İmâre, 1993, s.287). Uygulamada bir kişinin, başka birine, başka bir beldedeki alacaklısına veya arkadaşına ödemesi için, yol riskinden kurtulmak üzere karz vermesidir (İbn Âbidîn, 2003, VIII. s. 17; Hammad, 2008, s. 244; Zuhaylî, 2012, IV. s.519). Süftece borçlunun alacaklısına, belli bir miktar parayı başka bir beldede bizzat ödeme taahhüdünü veya oradaki üçüncü bir kişiye kayıtsız şartsız ödeme emrini içeren kıymetli evraka yahut işlemin kendisine denir. Genellikle başka bir şehre giden tacirin taşıma riski, zorluk veya masrafından kurtulmak için başvurduğu bir işlemdir (Kallek, 2010, s.19.).

Cehbezler nakil zorluğunu ve gasp gibi bazı tehlikelerden korunmak amacıyla, belli bir ücret karşılığında para yerine bir çeşit kredi mektubu ve "süftece" (poliçe) tanzim ediyorlardı. Böylelikle tüccar istediği beldedeki bir malı, kendi beldesindeki mal veya parasını teminat gösterip teslim alabildiği gibi karşı taraf da gelip onun malını götürebiliyordu. İşte cehbezler bu işlemlerde kendilerine bırakılan parayı koruma ve işletme karşılığında ücret almaktadırlar (Yeniçeri, 1993, s.222).

Süftece düzenlenirken kâğıdın sol üst köşesine ödenecek miktar yazılır daha sonra alt satıra kime ödeme yapılacağı ile ilgili bilgiler bulunurdu. Kâğıdın altında ise tarih ve ödeme emri veren cehbezin adı yazılırdı (Hobson, 2011, s.129; Arslantaş, 2009, s. 171.). Cehbezlerin süfteceleri iskonto etme karşılığında bir miktar komisyon aldıkları görülmektedir. Hatta Halife Muktedir'in (908-932) veziri Ali b. İsa devletin vergi alacaklarının iskontosu için cehbezlere altmışta bir (1/60) komisyon vermiştir (Hizmetli, 2012, s.238).

İslam hukuku kaynaklarında süftece genel olarak 'menfaat içeren karz' olarak değerlendirilmiş ve caiz görülmemiştir (Kâsânî, 2003, X. s. 599; İbn Âbidîn, 2003, VIII. s. 17; Cessâs, 1995 IV. s. 194; *El-Mevsuatu'l-fikhiyye*, 1992, XXV. s. 25). Çünkü burada borç veren, borçludan örtülü bir fayda elde etmektedir ki bu da yol güvenliğini sağlamasıdır. Fazladan elde edilen menfaat ise Rasulullah tarafından nehyedilmiştir (Merğînânî, III. s. 100). Fakat bunun yanında bazı âlimler ise karşılıklı bir menfaat söz konusu olduğu için süfteceye cevaz vermişlerdir.⁶

⁶ Cumhur ulema bu şekilde karşılıksız menfaat içeren süftecenin caiz olmadığını belirtmişlerdir. Bazı âlimler ise bu menfaat daha önceden şart koşulmamış ve uygulamada da yaygın değilse caiz görmüşlerdir. İmam Muhammed eş-Şeybanî'nin rivayetine göre: '*Abdullah b. Zübeyr'in, Mekke'de tüccardan para alıp onlara (Irak'ta bulunan kardeşi) Mus'ab b. Zübeyr'e gitmeleri için bir yazı yazardı. Bu durum Abdullah b. Abbas'a sorulunca 'Şart olmadıkça bunda bir sorun yoktur' dedi*' (Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad (189/805), *el-Hüccce ala ehli'l-Medîne I-IV*, (tashih ve allaka aleyh Seyyid Mehdî Hasan el-Kılânî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut t.y, II. s. 610.) Ahmet b. Hanbel'den farklı iki rivayet gelmektedir ki bunların ilkinde cumhur ulema gibi bu işleme cevaz vermemişken, diğer rivayette ise karşılıklı menfaat söz konusu olduğu için cevaz vermiştir. Hz. Ali, İbn Sîrîn, İbrahim en-Nehâî'nin de bu akde cevaz verdiği rivayet edilmiştir. Kezâ İbn Teymiyye, İbn Kayyim, İbn Kudâme her iki tarafında faydası olduğu için, yani karşılıklı

Cehbezler bir çeşit çek (sak)⁷ de tanzim ediyorlardı. İbn Havkal Basra, Küfe ve Bağdatlı tüccarların devamlı şekilde Mağrib'e mal götürüp getirdiklerini anlatır ve daha sonra orada şahitler huzurunda tanzim edilen çekleri gördüğünü ve yerli tüccarlardan Muhammed b. Sa'dûn adında birinin borcu için 42.000 dinarlık bir çek yazıldığını kaydeder (Yeniçeri, 1993, s.222). Özellikle Basra şehrinde cehbezler uzak yerlerden gelen tacirlerin çeklerini bozarken masraf olarak nominal bir kırma tatbik etmişlerdir (Samadı, 2008, s. 249). Verilen bir örnekte cehbezin çek kırma işleminden her dinar için bir dirhem (yaklaşık % 10) ücret tahsil ettiği belirtilmiştir. Ayrıca tüccarların ödeme işlerini cehbezlerin elinde olan mevduatlarına karşılık çeklerle yaptığı bildirilmiştir (Adam Maz, 2014, s. 538; Hizmetli, 2012, s.232). Basra'yı gelen tüccarların paralarını bir sarrafa yatırarak çek (defteri) aldıkları, şehirde kaldıkları süre boyunca yaptıkları alışverişler için çek yazdıklarını rivayet edilmiştir. Fakat bazen cehbezler çek ödemelerinde sıkıntı çıkabilmektedirler (Kallek, 2008, s.585; Hizmetli, 2012, s.232). Nitekim bir şairin kendisine verilen çekin cehbez tarafından ödenmemesi üzerine 'bu şekilde bir milyon ödemeye razıyım' diyerek alay ettiği belirtilmiştir (Adam Maz, 2014, s. 538). Aynı şekilde bazı devlet harcamalarının veya borçlanmalarının da saklarla yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Abbasî halifesi el-Müstekfî'nin (944-946) devletin ihtiyacı olan bazı malları satın alabilmek için cehbeze çek verdiği bilinmektedir (Hizmetli, 2012, s.231). Cehbezler küçük tutarlı alımlar için dahi çek yazmışlardır. Hatta İbn Miskeveyh h. 332 yılına ait 9 dirhemlik bir çekten bahsetmektedir (Kallek, 2008, s.585). Bu dönemde çekler şehirlerarası ticarete de kullanılmakta, Bağdat'ta yazılan bir çekin karşılığı başka bir şehirde ödenebilmekteydi (Lewis, 2003, s. 125).

İslam hukuku açısından çek, borçlanma esaslarına uygun bir ödeme aracı olarak görülmektedir (Aytaç, 2001, s.456). Konumuz açısından bakıldığında tüccarların paralarını koruma için ödemelerini çeklerle yapması ve bu çeklerin cehbez tarafından ödenmesi bir hizmet akdi sayılır ve bunun karşılığında ücret alınabilir. Fakat çekin vadesinden önce bozdurup, yazılan miktarın altında ödeme yapmak (çek kırdırmak) faizli bir işlem sayılır.

6.5. Emanet Para Kabul Etme ve Borç Para Verme

Ticari faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte cehbezler elinde sermaye olan kişilerden mevduat toplamaya ve ihtiyaç sahiplerine borç vermeye başlamışlardır (Hizmetli, 2012, s.220). İslâm'da faizin yasak olması ve Müslümanların bu yasak çerçevesinde faaliyette bulunması sonucu piyasada faizli borç verme veya faizli işlem yapmak isteyenler için oluşan boşluğu Yahudi ve Hristiyan cehbezler doldurmuştur (Adam Maz, 2014, s. 543; Lewis, 2003, s. 126). Fakat özellikle X. Yüzyılın ikinci yarısında Suriye ve Mısır'da Cehbezlerin çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktadır (Goitein, 2004, s.152-153.).

menfaat elde edildiği için buna cevaz vermişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Kudâme, IV. s. 360; İbn Âbidîn, 2003, VIII. s. 18; Zuhayfî, 2012, IV. s. 520; Kallek, 2010, s. 19.

⁷ Sak kelimesi (çoğulu Sikak, Sukûk) istihkak senedi, ödeme emri, çek, borç ve icare senedi, temlikname, ibraname, kefaletname, vekaletname, rehin ve emanet makbuzu vb. anlamlara gelmektedir. Geniş açıklama için bkz. Hizmetli, 2015, s.227-233; Kallek, Cengiz, 2008, s.584-586

Cehbezler, devlet ricalinin, tüccarların ve halkın emanet paralarını kabul ediyorlardı. Tüccarlar gerek siyasi otoriteden veya bir zarara uğramaktan korktukları için gerekse alışveriş işlemlerini kolayca yapabilmek için paralarını cehbezlere emanet bırakıyorlardı. Hatta devlet yetkililerinin özellikle vezirlerin cehbezlere emanet para bıraktığı bilinmektedir. Vezir İbn Furat'ın bu şekilde cehbezlerde çok büyük meblağlarda parası olduğu bilinmektedir (Sabi, s.90-91; Hizmetli, 2012, s.244).

Cehbezlerin devletle ilişkiler kurmasıyla birlikte devlete de borç para vermeye başladıklarını görüyoruz. Devletin acil nakit ihtiyaçlarında borç alınırken cehbezin zengin ve güvenilir olması önemlidir. Cehbezler çoğunlukla borcu, henüz toplanmamış vergiler üzerine ipotek koyarak verir. Sonra topladığı vergi gelirlerini ticarete kullanır ve kâr elde ederdi.(Lombard, 1983, s. 143). Cehbez, devlete borç vermenin karşılığını fazlasıyla alırken aynı zamanda muteber bir kimliğin sahibi de olurdu. Bu sayede diğer tüccarlar ve devlet adamları, paralarını cehbeze emanet bırakırlardı. Bütün bu işlemlerin sonucunda elinde yüklü miktarda sermayesi olan cehbezler bu sermayeyi tekrardan ya ticarete ya da faizli borç vermede kullanırlardı (Özdağ, 2015, s.191).

Ali b. İsa, ilk vezareti sırasında, Yusuf b. Fenhas ve Harun b. İmran'dan borç para talep etmiştir. Buna göre her ayın başında devlete giderlerini karşılamak için borç verilecek ve bunun karşılığında Ahvaz gelirleri cehbezlere kalacaktı. Bu iki cehbezin de tüccarlardan para toplayıp bu krediyi temin ettiği bildirilmiştir (Sahillioğlu, 1953, s.350).

Cehbezler insanlara kredi temin ederler ve bunun karşılığında gelir elde ederlerdi. Kredi verirken insanların maddi durumlarını bildikleri ve krediyi geri ödeme imkânı olmayan kişilere kredi vermedikleri görülmektedir. Ayrıca kredi işlemlerinde taksitlendirme de yapmışlardır. Kerh bölgesinde bir attar 600 dinar borçlanmış ve bu borç iki yıllığına üç taksit şeklinde geri ödeme planına bağlanmıştır (Hizmetli, 2012, s.253).

Cehbezlerin topladıkları bu paralar ve verdikleri borçlar karşılığında elde ettikleri gelirin fıkhi durumu, yaptıkları faaliyete göre değişebilmektedir. Eğer kendisine emanet edilen mallar karşılığında ücret alırsa, bu emanet akdi değil icare akdi sayılır ve aldığı ücret caizdir (Çeker, 2011, s.176; Ak, 2018, s.146). Kendisine emanet bırakılan malları sahiplerinin izni ile kullanırsa, bu da karz akdi bağlamında değerlendirilir. Eğer emanet bırakılan para ise bunu kullanması da günümüzdeki usulsüz vedia gibi değerlendirilebilir (Yıldırım, 2012, 597). Kendisine verilen paraları ticarete kullanmış ve kâr elde etmişse bu kârı mal sahiplerine dağıtması ve bir miktarını kendisinin alması mudarebe akdi (sermaye-emek ortaklığı) bağlamında caiz görülecektir. Fakat bu paraları işletmeden, borç talep edenlere vade sonunda fazlalıkla geri alınmak üzere verilmişse, faiz olacaktır.

7. Sonuç

İslâm'ın hâkim olduğu topraklarda gayrimüslimler birçok alanda özgür bir şekilde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Hatta kendi aralarında İslâm'ın haram saydığı içki, domuz gibi mallarının ticaretini yapmalarına izin verilmiştir. Öyle ki çarşı pazarda birçok Yahudi ve Hristiyan tüccara rastlanmakta-

dir. Hatta bazı dönemlerde para piyasalarına büyük ölçüde gayrimüslimler hâkim olmuştur. Erken dönemden itibaren varlıkları bilinen sarraflar altın ve gümüş para konusunda uzman olan kişilerdir. Emevî döneminin sonlarından itibaren, özellikle Abbasî iktidarı ile birlikte gerek halk arasında gerekse devlet nezdinde iktisadi anlamda önemli bir rol almışlardır. Önceleri devlet ricalinin kendi sermayelerini emanet bırakmalarıyla başlayan ilişkiler, zamanla devletin resmi işlerini yaptırma şeklinde devam etmiştir. Devlet, parasal sıkıntılarını çözmek için bu zengin tüccarlara başvurmuş ve ileride elde edilecek vergi alacaklarına karşılık borç almıştır. Zaman içerisinde devlette saygın bir yere sahip olan cehbezler halk ve tüccar nezdinde de güven sağlayınca insanlar mallarını onlara emanet bırakmıştır. Cehbezler insanların bu mallarını ticarete kullanmanın yanı sıra, faizli borç vermeye ve servetlerine servet katmaya da başlamıştır. Modern bankalarda var olan birçok işlem cehbezler tarafından ilkel formda yapılmaktadır. Emanet kabulü, fon toplama ve kullandırma, para havale işlemleri, kıymetli evrak işlemleri, devlete kredi temini, döviz bozdurma vb. birçok işlemi yaptıkları görülmektedir.

Cehbezlerin ekonomik faaliyetlerini yürütmelerinin ve zaman içerisinde büyük sermayelere sahip olmalarının önemli sebeplerinden biri de devlet desteğidir. Meydana gelen ekonomik krizlerde cehbezlerin desteği ile finans temin eden devlet ricali, zamanla devlet maliyesini önemli ölçüde cehbezlere bırakmıştır. Hatta denilebilir ki bu yüzden onlarla iyi ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Tıpkı modern dünyada devletlerin borç aldığı ulusal-uluslararası finans kurumlarına olan esaretlerinin basit bir örneğini cehbezlerde görmek mümkündür.

Kendi öz sermayeleri ile bu kadar büyük işler yapamayacak olan cehbezleri büyük zengin tüccar yapanlar ise yine çoğunluğu Müslümanlardan oluşan vezirler, tüccarlar ve halktır. Zira ticari faaliyetlerde meydana gelecek zarar riskine karşı paraları cehbeze vermek onlar için daha kârlı görülmüştür. Bu bir anlamda günümüzde nakitlerini ticarete kullanmayı, vadeli banka hesaplarına bırakmak gibi değerlendirilebilir.

Cehbezlerin yaptığı faaliyetlerde bir kısmı İslâmî açıdan sorun teşkil etmezken (ortaklık kurma, mudarebe ve müşareke yöntemlerini kullanma, emanet alma, bazı âlimlere göre süftece işlemleri, devlete hizmetleri karşılığı ücret alma vb.) bir kısım işlemler (faizli borç verme, gelecekte elde edilecek alacağın düşük fiyata erken tahsili, çek kırdırma, faiz karşılığı fon toplama vb.) ise caiz görülmemiştir.

Kaynaklar

Ak, Ayhan (2018), *İslâm Borçlar Hukuku*, Samsun: Üniversite Yayınları.

Arslantaş, Nuh (2009), *İslâm Dünyasında İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler Abbâsî ve Fâtımîler Dönemi*, İstanbul: İFAV Yayınları.

Aybakan, Bilal (2009), "Sarf", *DİA*, İstanbul, XXXVI. s. 137-140.

Aykaç, Mehmet (1997), *Abbasî Devletinin ilk Dönemi İdarî Teşkilatında Divanlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Aydın, Aytaç (2001)**, *İslam Hukuku Açısından Mali Piyasa ve Mali Piyasa Araçları*, Doktora Tezi, Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Barthold, W. (1984)**, *İslam Medeniyeti Tarihi (6. Baskı)*, geniş izah, düzeltme ve ilave M. Fuad Köprülü, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Canbaz, Mustafa (2016)**, *Katılım Bankacılığı*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdus b. Abdullah el-Kufi (v.331/942)(1938)**, *el-Vüzera ve'l-küttab*, thk. Mustafa es-Sekka v.dğ, Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî (370/981) (1995)**, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ' I-V*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye.
- Chachi, Abdelkader (2005)** "Origin and Development of Commercial and Islamic Banking Operations", *J.KAU: Islamic Econ.*, Vol. 18, No. 2, s.3-25.
- Cürçânî, Ali b. Muhammed Seyyid Şerif (816/1413) (2004)**, *Mu'cemüt't-ta'rifât*, Tahkik ve Dirase: Muhammed Siddik el-Minşâvî, Kahire: Dârü'l-Fazile.
- Çeker, Orhan (2011)**, *Fıkıh Dersleri 1 (5. Baskı)*, Konya: Ensar Ensar Yayıncılık.
- Doğan, Ebubekir (2017)**, 'Banka ve Bankacılık Kavramı', *Bankacılık Giriş ve İlkeler*, Edt. Feridun Kaya, İstanbul: Beta Yayınları.
- Doğan, Öznur (2017)**, 'Banka Türleri', *Bankacılık Giriş ve İlkeler*, Edt. Feridun Kaya, İstanbul: Beta Yayınları.
- ed-Durî, Abdulaziz (1995)**, *Tarihu'l-'Irakî'l-İktisâdî fi'l-Karnî'r-Rabî'l-Hicrî*, Beyrut: Merkezu Dirasat'il-Vahdeti'l-Arabiyye.
- El-Mevsuatu'l-fıkhiyye (1992)**, *Süftece (سفتجة) maddesi, XXV.*
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddîn (v. 817/1415)(2005)**, *el-Kâmûsü'l-muhît (8. Baskı)*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Goitein, S.D. (2004)**, *Yahudiler ve Araplar*, Çev. Nuh Arslantaş, Emine Buket Sağlam, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hammad, NeziH (2008)**, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-mâliyye ve'l-iktisâdiyye fi luğâti'l-fukahâ'*, Dimaşk: Daru'l-Kalem.
- Hizmetli, Mustafa (2010)**, "Abbasiler Döneminde Para Basımı", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, Konya, Yıl 8, sayı: 15, s. 79-110.
- Hizmetli, Mustafa (2012)**, *Tarihte Şehir ve Pazar*, Ankara: Araştırma Yayınları.

- Hobson, John M. (2011)**, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri (2. baskı)*, Çev. Esra Ermert, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin (v.1252/1836) (2003)**, *Reddü'l-mühtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr: Şerh-i Tenviri'l-ebsar I-XIII*, dirase ve tahkik ve ta'lik Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn (v. 620/1223) (t.y.)**, *el-Muğnî I-XII*, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi.
- İbn Miskeveyh Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub (v. 421/1030)(2003)**, *Tecaribü'l-ümem ve te'akibü'l-himem*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (Ebu Şüca' er-Rüzaverî (ö 488/1095)'nin *Zeylu kitâbi Tecaribü'l-ümem* kısmından).
- İmâre, Muhammed (1993)**, *Kâmûsü'l-mustalahâtü'l-iktisâdiyye fi'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Beyrut: Dârü's-Şürûk.
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin (v. 821/1418) (1987)**, *Subhü'l-a'sa fi sınaatü'l-inşa I-XIV*, şrh. ve tahkik Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kallek, Cengiz (2008)**, 'Sak', *DİA*, İstanbul, XXXV s. 584-586.
- Kallek, Cengiz (2010)**, 'Süftece', *DİA*, İstanbul, XXXVIII s.19-21
- Kallek, Cengiz (2012)**, 'Ticaret', *DİA*, İstanbul, XLI s.134-144.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin (v. 587/1191)(2003)**, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi' I-X (2. Baskı)*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin (v. 428/1037) (1997)**, *Muhtasarü'l-Kudûrî fi'l-fikhi'l-Hanefî*, tahkik ve ta'lik Kâmil Muhammed Muhammed Uveyza, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Sahillioğlu, Halil (1953)**, "Bibliyografya", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15 (1-4)
- Lambton, Ann K. S. (2016)**, "İktâ Üzerine Düşünceler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Halil İbrahim Hançabay, Bursa, cilt: XXV, sayı: 2.
- Lewis, Bernard (2003)**, *Tarihte Araçlar (5. Baskı)*, Çev. Hakkı Dursun Yılmaz, İstanbul: Anka Yayınları.
- Lombard, Maurice (1983)**, *İlk Zafer yıllarında İslam (İslamın Altın Çağı)*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- Maz, Adam (2014)**, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti İslâm'ın Rönesansı (3. Baskı)*, çev. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin (593/1197) (t.y.)**, *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi I-IV*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi.

- Okay, Güçlü (2017)**, “Temel Bankacılık Hizmet ve Ürünleri”, *Bankacılık Giriş ve İlkeler*, Edt. Feridun Kaya, İstanbul: Beta Yayınları.
- Özdal, Ahmet N. (2015)**, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bankacılık Faaliyetleri”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Erzurum, Sayı 55, s.189-196.
- Özsoy, M. Şerafettin (2012)**, *Katılım Bankacılığına Giriş*, İstanbul: Kuveyt Türk Yayınları.
- Öztürk, Levent (1995)**, *İslam Toplumunda Birarada Yaşama Tecrübesi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Sabi, Ebü'l-Hüseyn Hilâl b. el-Muhassin (v. 448/1056) (t.y.)**, *el-Vüzera = Tuhfetü'l-ümera fi tarihi'l-vüzera*, thk. Abdussettar Ahmed Ferrac, Mektebetu'l-a'yan.
- Samadi, S.B. (2008)**, *Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat'ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler*, çev: Ahmet Turan Yüksel, Konya: İSTEM İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi, cilt: VI, sayı: 12, s. 241-249.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad (189/805) (t.y.)**, *el-Hücce ala ehli'l-Medîne I-IV*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Tabakoğlu, Ahmet (2008)**, *İslam İktisadına Giriş*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tenuhi, Ebû Ali el-Kadi Muhassin b. Ali b. Muhammed (384/994) (1995)**, *Neşvarü'l-muhadara ve ahbarü'l-müzakere*, thk. Abbûd eş-Şalecî, Beyrut: Dâru Sadır.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998)**, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yeniçeri, Celal (1984)**, *İslam'da Devlet Bütçesi*, İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Yeniçeri, Celal (1993)**, “Cehbez”, *DİA*, İstanbul, VII s.222-223.
- Yıldırım, Mustafa (2012)**, “Vedia”, *DİA*, İstanbul, XLII s. 596-598
- Yılmaz, Faruk (2011)**, *İslam Ekonomi Felsefesi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza (1205/1791) (1965)**, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs I-XL*, thk. Abdüssettar Ahmed Ferrac, Kuveyt: Vizaretü'l-İrşad ve'l-Enba.
- Zuhayfî, Vehbe (2012)**, *Mevsuatü'l-fıkhi'l-İslamiyyî ve'l-kazâya'l-mu'âsıra I-XIV (3. Baskı)*, Dimaşk: Dârü'l-Fikr.